

1997

TILTRÆDELSSEFORELÆSNING VED AARHUS UNIVERSITET 12. februar 1991

Af Ole Togeby

- I. *Tekstens funktioner og krav til kommunikationen.*
- II. *Ærlighed, sandhed og høflighed*
- III. *Grammatik*
- IV. *Semantik og mentale modeller*
- V. *Informationsstruktur*

Faktorer, funktioner og krav

Sprogvidenskaben har i de sidste årtier udviklet sig drastisk - især ved at flere og flere felter er blevet inddraget i analysen af den sproglige tekst. Det går under navnene som pragmatik, relevanstæori, kognitiv semantik, mentale modeller. Jeg vil her præsentere en model for hvorledes man med inddragelse af disse moderne teorier og emnefelter kan analysere en tekst sprogligt. En **tekst** defineres som en aktualiseret kommunikativ handling, der på en gang er korrekt og forståelig brug af ét tegnsystem (dvs. sammenkædning af tegn fra et system af tegn med en udtryksside og en indholdsside), ærligt udtryk for én intention fra en afsender, sandt udsagn om ét sagforhold, en meddelelse relevant i forhold til én interesse hos en modtager og rigtig kontakt gennem én kanal.

De instanser i omgivelserne som kan have indflydelse på hvorledes teksten er udformet, kan kaldes kommunikationssituationens **faktorer**. Disse faktorer i kommunikationssituationen er for det første **tegnsystemet**, som er et system af muligheder der er fælles for i det mindste afsender og modtager, dog oftest et sprogsamfund, og som bruges når mennesker vil artikulere, kommunikere eller forstå en tanke og en hensigt. Det er et system af tegn, som er organiseret på en række forskellige niveauer: figurerne (fx fonemer og grafemer), som kun har en adskillende funktion, mindstetegnene (fx morfemer), der har et stabilt forhold mellem udtryk og indhold, syntagmerne (fx sætninger), hvor tegnene holdes sammen af rækkefølge og afhængighed, og teksterne, der er helheder af sætninger holdt sammen af en fælles hensigt.

Den næste faktor er **afsenderen**. Denne er en eller flere personer, evt. en organisation, der ved teksten giver udtryk for sin viden, sine hensigter og sine holdninger; som faktor i kommunikationssituationen er afsenderen altså bestemt ved at have viden, holdninger og hensigter, herunder intentioner om handlinger. Hvis kommunikationen bryder sammen, er det afsenderens hensigt der er noget galt med; enten er afsenderen ond eller dum.

Den tredje faktor er **sagforholdet**, som teksten er et udsagn om. Sagforholdet er groft sagt virkeligheden, den virkelige verden. Mere præcist er det menneskers billede af virkeligheden, som altid er struktureret i tid og rum med eksisterende genstandes relationer og kvaliteter. Teksten er således en instruktion til modtageren om at ændre sit eksisterende billede af en del af virkeligheden, enten ved at differentiere det, eller ved at ændre det.

Den fjerde faktor er **modtageren**. Også modtagerne er en eller flere personer, evt. en organisation af personer som afsenderen vil dele teksten med, og som afsenderen må imødekomme tilbøjeligheder, interesser og verdensbilleder hos. De for kommunikationssituationen væsentlige egenskaber hos modtagerne er deres forhåndsviden om sagen, og deres interesse i at få oplysninger om den.

Femte faktor er **kanalen**. Gennem den etableres kontakten mellem de to parter i situationen. Med kanal menes både det fysiske medium som bærer signalerne: sværte på papir, lys på en skærm,

lydsvingninger, teknikken som sikrer overførslen mellem afsender og modtager, fx en radio eller et fjernsyn, en båndoptager, og den sociale institution som tillader og muliggør overførslen, fx et mødelokale og en talerstol i foreningen, et klasseværelse og et kateder i skolen, lærebogen, avisen, med tilhørende afsender og modtagerroller og de rettigheder og pligter der hører til dem.

Hver af disse 5 faktorer er i sig selv ikke rå fysiske genstande, men typer, roller eller ækvivalensklasser. Afsenderen er fx ikke blot en person, men enhver person der er ækvivalent med andre personer med hensyn til at være bestemt ved forholdet til den tekst som de producerer. Man kan altså skelne mellem rollen en afsender og eksemplaret, den person der nu indtræder i rollen som afsender. Og således hele vejen rundt: Til typen en afsender, svarer eksemplaret en bestemt person, til typen et sagforhold svarer et stykke af virkeligheden, til typen en modtager, svarer eksemplaret en anden person, til typen en kanal, svarer eksemplaret de tekniske og sociale rammer som kommunikationen foregår i, og til typen et tegnsystem, svarer mængden af tegneksemplarer i vedkommende sprog eller tegnsystem.

De 5 størrelser kaldes faktorer fordi det er dem der har indflydelse på hvorledes teksten fungerer som kommunikation, men logisk set kommer de ikke før teksten. Teksten defineres ved sine faktorer og samtidig defineres hver af faktorerne ved forholdet til teksten; en afsender er en person der producerer en tekst, sagforholdet er den del af virkeligheden teksten er et udsagn om osv.

Det er påstanden i denne model at der altid i kommunikationssituationen findes 5 faktorer og kun 5, og altså kun 5 typer af svar på spørgsmålet: hvorfor er teksten som den er?, nemlig: på grund af tegnsystemet (sproget), afsenderen, sagforholdet, modtageren og kanalen.

Man kan imidlertid ikke give kausalforklaringer på hvorfor tekster er som de er; tekster er sociale fænomener som ikke kan forklares eller beskrives i en kausal forklaringsramme. Forklaringer af en tekst indebærer altid at der inddrages beskrivelser af de regler som er forudsætningen for at mennesker overhovedet kan kommunikerer med hinanden, beskrivelser af de hensigter som personerne har med deres interaktion, og beskrivelse af hvorledes hensynet til regler og fysiske faktorer styrer udformningen af teksten. Grundstammen i de regelsystemer som bestemmer teksten er de krav som både afsender og modtager kan stille til tekstens udformning for at den skal tælle som en fulgyldig kommunikationsenhed i en situation.

Afsenderen hævder at de gælder, og er parat til at legitimerer sine valg hvis de problematiseres, og modtageren forudsætter dem opfyldt og kan ellers kommentere hvad der mangler. Der svarer en type af krav til hver af faktorerne i situationen. Afsender og modtager kan altså i forhold til hver af situationens faktorer henholdsvis hævde og forudsætte at bestemte krav er opfyldt.

I forhold til afsenderen skal teksten være et ærligt udtryk for hensigter, viden og holdninger. At udtrykket er ærligt vil sige at det for det første er intenderet, og kun båret af én intention. For det andet at det er engageret, dvs. at afsenderen er engageret dels i at udtrykke sig, dels i at udtrykke sin viden, holdning og hensigt overfor modtageren. Dernæst vil ærlighed sige at afsenderen ved teksten har gjort sin hensigt gennemskuelig ikke blot for modtageren men også for sig selv; en tekst hvor afsenderen ikke selv har gjort sig sin hensigt klar, er ikke en ærlig tekst. Den sidste side af ærlighed er dette at afsenderen skal være kompetent til at udføre den sproghandling der er tale om, og kompetent til at give de oplysninger der gives. En kaptajn fra Köpenick, der udsteder ordrer uden at have rang til det, er ikke ærlig, en der beretter som selvoplevet hvad hun eller han kun har hørt, er heller ikke ærlig, og omvendt er en der fortæller som en objektiv sandhed hvad der kun er et subjektivt indtryk, heller ikke ærlig.

I forhold til sagforholdet skal teksten være et sandt udsagn. At en tekst som udsagn er sand, indebærer først og fremmest at den verden der fremstilles i teksten, den mentale model af sagen, er sammenhængende eller kohærent; er teksten ikke et kohærent udsagn med stabil henvisning til genstande og med forenelige udsagn om dem, vil den slet ikke tælle som en tekst. Dernæst skal den mentale model, som opbygges hos modtageren på grundlag af tekstens 'instruktioner', være modsigelsesfri, dvs. det ene deludsagn må ikke stride mod eller være uforenelig med det andet. For det tredje skal teksten som udsagn være dækkende, dvs. der skal være overensstemmelse mellem den

model som teksten danner af verden, og det billede af verden som mennesker ellers kan have. For at være sand skal en tekst desuden være et mangesidigt udsagn om sagforholdet, sagen skal hvor det er nødvendigt ses fra alle de sider som kan have interesser knyttet til sagforholdet i situationen. Til sidst skal teksten som udsagn være udtømmende om det sagforhold som er valgt og afgrænset som emne; er der glemt vigtige dele af emnet kan teksten ikke siges at være et sandt udsagn.

I forhold til modtageren skal teksten være en **relevant** meddelelse. For det første skal den tage udgangspunkt i noget for modtageren kendt, dvs. den skal være forståelig. For det andet skal den være informativ, dvs. den skal med udgangspunkt i det kendte informere om noget der ikke er kendt eller accepteret af modtageren; det er ikke en relevant meddelelse at fortælle folk hvad klokken er på Rådhuspladsen, for det kan alle selv se på rådhusuret. Til sidst skal teksten, for at være relevant med sin meddelelse, stå i forhold til modtagerens interesse og interesser, dvs. hvis den er fiktion skal den gribe modtagerens tilbøjeligheder og tolke dem, og hvis det er en sagprosatext skal den som emne have noget som modtageren har sine interesser bundet i, dvs. noget som modtageren i tid og rum har kontakt med og som modtageren har behov for at få bearbejdet.

I forhold til kanalen skal teksten være en **rigtig**, (dvs. støjfri og taktfuld) kontakt, dvs. teksten skal passe til den kanal den sendes igennem, dvs. tid, sted og situationsroller, den skal konstituere en retfærdig afvejning af rettigheder og pligter mellem rollehaverne, og den skal taktfuldt minimere omkostninger for og bebrejdelser mod modtageren og uenighed og antipati mellem parterne. Den skal være lovlig i den institution som omfatter den, og den skal rent teknisk være så kraftig og støjsvag at den kommer igennem uden forvrængninger eller fejl.

I forhold til tegnsystemet skal teksten være en **korrekt og forståelig** brug. Det vil først og fremmest sige at teksten skal være en sammenhængende, kohæsiv, sammenkædning af tegnene fra tegnsystemet. Tegnene fra tegnsystemet må i tekstforløbet indgå i sådanne rækkefølge- og afhængighedsforhold at de udgør en ubrudt syntaktisk sammenhæng. Denne sammenkædning af tegn skal være entydig; hvor der findes normer skal tekstsammenkædningen være i overensstemmelse med disse normer, og det vil især være tilfældet på staveområdet og til dels på syntaksens område.

Teksten skal også være forståelig eller kohærent, dvs. ordene - som alle semantisk set er flertydige, som alle er semantisk underbestemt, skal indgå i sådanne sammenhænge at de entydiggøres. Det sker når ordene hører til samme semantiske felt, og dermed udgør tekstens isotopi. En vittighed er typisk en tekst der holder to isotopier åbne lige til pointen hvor hele teksten på overraskende måde entydiggøres som hørende til den ene isotopi og ikke til den anden.

Endelig skal teksten som korrekt og forståelig brug af sproget være acceptabel for modtageren af meddelelsen, dvs. der skal bruges det samme tegnsystem som modtageren bruger.

Det er påstanden i denne model at der på en gang er 5 forskellige krav som kommunikationspartnerne kan stille til teksten og som tekstens kvalitet kan vurderes i forhold til: ærlighed, sandhed, relevans, rigtighed og korrekthed (forståelighed).

Enhver tekst har altid når den udsiges i en autentisk situation en række forskellige **funktioner**. Det er kernen i en pragmatisk tekstteori at teksten har en funktion der svarer til hver faktor i situationen, og at teksten for at gælde som tekst, på en gang tæller som **udtryk** for afsenderens hensigter og holdninger, som **udsagn** om de sagforhold der er tekstens emne, som **meddelelse** til modtageren af teksten, som **kontakt** mellem parterne og endelig som **brug** af tegnsystemet.

Hver af disse funktioner udgør i sig selv en dialektisk relation, således forstået at forholdet mellem faktoren og teksten kun er gældende hvis de gensidigt forudsætter hinanden. Man kan altså ikke have teksten uden at man har hver enkelt af faktorerne, afsender, sagforhold, modtager, kanal og tegnsystem, og man kan ikke have en faktor uden også at have teksten. Det betyder igen at tekster indtager en nøgleposition i beskrivelsen af samfundsmæssige processer. Den pragmatisk tekstteori har som emne hvordan samfundet producerer tekster og hvorledes tekster konstituerer samfundet.

Det dialektiske forhold mellem faktorerne og teksten kan belyses med afsenderen som eksempel. Afsenderen er i modellen ikke en fysisk og historisk person, men en rolle som er karakteriseret ved at have viden, holdning og en hensigt; personer uden det, er ikke afsendere, heller ikke potentielle afsendere. Personer i afsenderens rolle gør andet end at producere teksten; man kan godt have en person uden en tekst, men ikke en tekst uden en afsender. Men personer får viden, holdning og hensigt ved bl.a. at afsende tekster, og hver ny afsendt tekst transformerer afsenderpersonen til en anden end hun eller han var før afsendelsen af teksten. Folks egenskaber er jo ikke andet end resultatet af deres tidligere liv og deres handlinger, herunder deres sproglige handlinger.

Hvis man derimod opfatter tekster i årsagskategorier, vil enten faktoren være den eneste årsag til teksten, eller omvendt teksten den eneste manifestation af faktoren: det som ikke er andet end udtryk for en hensigt eller følelse, betegnes **markør**, og det som ikke opfattes som andet end et produkt af afsenderens egenskaber, betegnes **symptom**; man taler om **symptomallæsning**, hvor modtageren ikke læser teksten som udtryk for en hensigt men kun som symptom på, dvs. kausalt produkt af, afsenderens egenskaber. På samme måde kan man på alle 5 dimensioner definere de ensidige relationer mellem den pågældende faktor og tekstforsøget. Hvis teksten opfattes som helt bestemt ved sagforholdet, kaldes den **spejling**, og omvendt kan sagforholdet ikke opfattes som andet end en **projektion** af tekstens mening. Det som alene er påvirkning af modtageren, betegnes **appel**, mens omvendt modtagerens adfærd behavioristisk kan opfattes kun som reaktion på en **stimulus**. Hvis der slet ikke er nogen valgfrihed mellem signaler i kanalen, er der tale om total **redundans**, og omvendt hvis der intet når gennem kanalen, er der tale om total **støj**. Der er tale om et **eksempel**, hvis det alene er bestemt af tegnsystemet, eller om en **innovation**, hvis der ikke findes andre eksempler på tegnsystemet.

I tilfælde af sådanne ensidige relationer mellem en faktor og tekstforsøg vil man ikke sige at den er en tekst der fungerer i det samfundsmæssige liv; den er en forvrænget tekst eller ugyldig som tekst, den kan ligne, men er ikke en regulær tekst.

Sætningskemaet

Dansk har ikke (særlig mange) bøjninger hverken verbernes bøjning i person og tal eller substantivernes bøjning i kasus, og derfor kan man ikke ved ordenes bøjning afgøre hvad der er subjekt, hvad der er objekt, hvad der er subjekt for hvilket verbum osv. Derfor er disse forhold på dansk i stedet for signaleret ved ordenes rækkefølge i sætningen. Fx er det en ret sikker regel at subjektet ikke kan stå sidst i sætninger med mere end 3 ord.

Man plejer at beskrive det således at leddene i en dansk sætning skal komme i den rækkefølge som angives ved et såkaldt sætningskema over leddenes rækkefølge:

SÆTNINGSSKEMA

fundament k	F		nexus				indhold			
			v1	n1	b1	v2	n2	n3	b2	
	derfor	har	hun	ikke	givet		ham	bogen	i går	
	hun		har		ikke	givet	ham	bogen	i går	
	ham		har	hun	ikke	givet		bogen	i går	
	i går	har	hun	ikke	givet		ham	bogen		

F = fundamentet for sætningen, v = verbum dvs. udsagnsord, v1 = udsagnsleddet i sætningen, dvs. et udsagnsord med tidsbøjning, n = navneord, n1 = grundled, b = billed, v2 = udsagnsord i navnemåde eller tillægsmåde, n2 = hensynled, n3 = genstandsled, nexus = helhed af de sætningsdannede led, k = konjunkional, dvs. bindeord. Reglen er nu den at et ord kun kan stå på en plads i skemaet hvis den er reserveret til den ordklasse som ordet hører til; navneord skal altså stå på en af n-pladserne, biord på en af b-pladserne. Et af de 7 led i nexus og indholdsleddene (dog ikke v1) kan rykkes frem i sætningens fundament, og derved bliver dets plads tom. Der bliver også tomme pladser hvis der ikke er så mange led i sætningen som der er pladser i skemaet. Det eneste led der altid skal være 8udfyldt er v1-pladsen. Det er den også fx i rene bydeformer. Alle leddene i indholdsleddet kan rykke op på

fundamentet på en gang. Men ellers kan to led ikke rykke op i fundamentet samtidigt. Hvis F-pladsen er tom er det et ja-nej-spørgsmål.

Tvetydige sætninger som *Adam elsker Eva*, får i sætningsskemaet to forskellige analyser, som de skal. Men det er et problem at få placeret et led på den rigtige af to pladser som hedder det samme, hvis der ikke er noget led mellem de to pladser. I sætningen *Adam kender Eva* kan *Eva* stå på både n1, n2 og n3. I sætningen *Adam har kendt Eva* kan *Eva* stå på n2 og på n3. Og det er jo en svaghed ved sætningsskemaet.

fundament		nexus		indhold			
F	v1	n1	b1	v2	n2	n3	b1
derfor	gav	hun	ikke		Peter	bogen	igår
Adam	kendte	Eva					
Adam	kendte			Eva			
Adam	kendte				Eva		
Adam	har			kendt		Eva	
Adam	har			kendt	Eva		
Adam	har	Eva		kendt			
han	kom						
	gå!						
*ham							
bogen	gav	hun	ikke				

* angiver at eksemplet ikke er korrekt eller acceptabelt sprog

Genskrivningsregler

Der findes en regel der siger at man ikke kan have indirekte objekt (hensynsled) hvis der ikke også er et objekt (genstandled); man kan godt sige *Hun gav ham bogen* og *hun gav bogen*, men man kan ikke sige **hun gav ham*. Denne regel kan ikke formuleres ved hjælp af sætningsskemaet, for begge pladserne n2 og n3 kan jo i princippet været tomme.

For at beskrive denne og lignende regler vil jeg notere grammatikken med en række genskrivningsregler, dvs. regler der siger at et led af den og den type består af en række ord eller led af de og de typer. Man kan i disse genskrivningsregler markere om leddene er obligatoriske eller valgfrie. Det betyder at man kan vise at det ene led kun kan være til stede hvis det andet er til stede; man kunne fx lave den regel at der i en sætning findes et led som kan kaldes **Objekter**, og det består så af et valgfrit **Indirekte objekt** (hensynsled) og et obligatorisk **Objekt** (genstandsled). Man kan notere det således:

Objekterne --> ^I-objekt Objekt
 '^' = leddet er valgfrit.

Hovedlinjerne i hele den danske grammatik kan noteres i en grammatik med genskrivningsregler der ser ud som normgrammatikken beskrevet nedenfor.

Sætningen:

- 1) sætning --> ^a;n(=emne) S ^a(=sit)
- 2) S --> I ^a(=nyfokus1)
- 3) I --> I2 ^obj(=nyfokus2)
- 4) obj --> ^n n;adj
- 5) I2 --> nex ^a ^v(=nyfokus3)

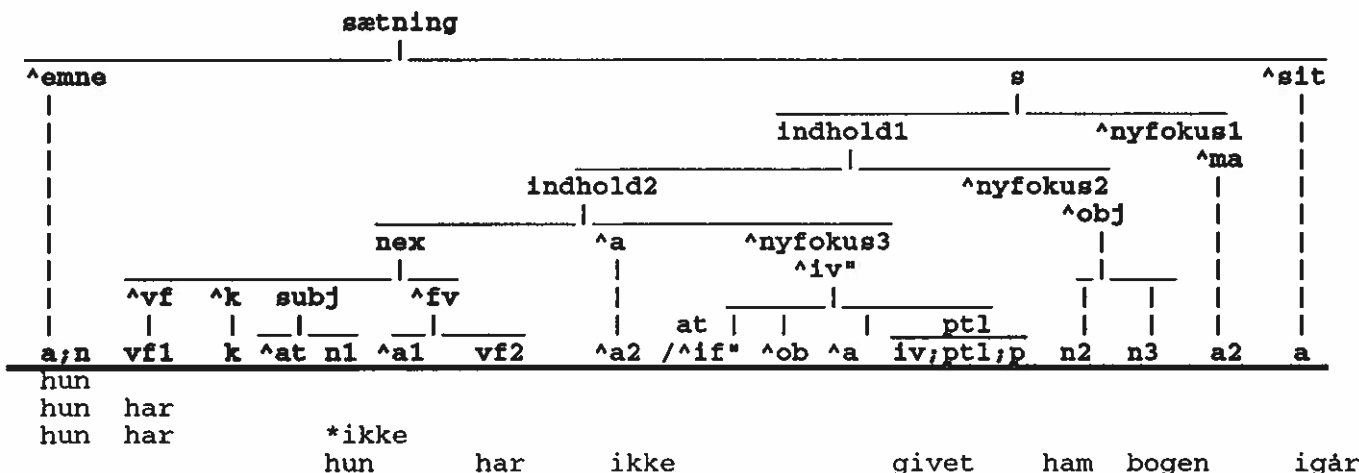
- 6) $nex \rightarrow \wedge vf \wedge k \wedge at \ n; s(=subj) \wedge vf$
- 7) $fv \rightarrow \wedge a \ vf$
- 8) $v \rightarrow \wedge \{f' \wedge obj \wedge a \ iv; pti; p''$
- 9) $a \rightarrow a; pf$
- 10) $pf \rightarrow p \ n$

Med ord siger grammatikken følgende:

- §1:- Der er ni typer af ord i en sætning: **vf**: tidsbøjet verbum (hjælpe- eller indholdsverbum), **if**: tidsbøjet form af hjælpeverber: *har, er*, eller modalverber (mådeudsagnsord): *vil, kan, må...*; **iv**: indholdsverber (hovedudsagnsord) dvs. alle andre verber i infinit form; **n**: nominer; **a**: adverbialer (biordsled); **adj**: adjektiver, **ptl**: partikler som fx *op, væk*, **p**: præpositioner; **k**: konjunktion
- §1: En dansk sætning består altid, i rækkefølge, af et emne (det som man meddeler noget om) som består af et adverbial eller et nominal, sætningens kerne (**S**) og eventuelt et adverbial der beskriver situationen for sætningen.
- §2: Sætningskernen består af indholdet (**I**) og eventuelt et adverbial der er sætningens fokus.
- §3: Indholdet består af de indre indhold (**I2**) og eventuelt nogle objekter (**obj**) som er fokuseret.
- §4: Objekterne består eventuelt af et indirekte objekt og altid et objekt.
- §5: Det indre indhold består af sætningens nexus (**nex**) og eventuelt et adverbial og et hovedverbal (**v**).
- §6: Nexus består af: eventuelt et finit verbum (**vf**), eventuelt en konjunktion, eventuelt ordet *at* og altid af subjektet og dernæst eventuelt af et finit verbum (**vf**).
- §7: Til venstre for et finit verbum kan der være et adverbial.
- §8: Hovedbalet består altid af et indholdsverbum, en partikel (**ptl**) eller en præposition (**p**), og til venstre herfor kan der i rækkefølge eventuelt være et finit funktionsverbum (**if**), nogle objekter og et adverbium.
- §10: Et adverbial kan bestå af en præpositionsforbindelse.

Grendiagrammer

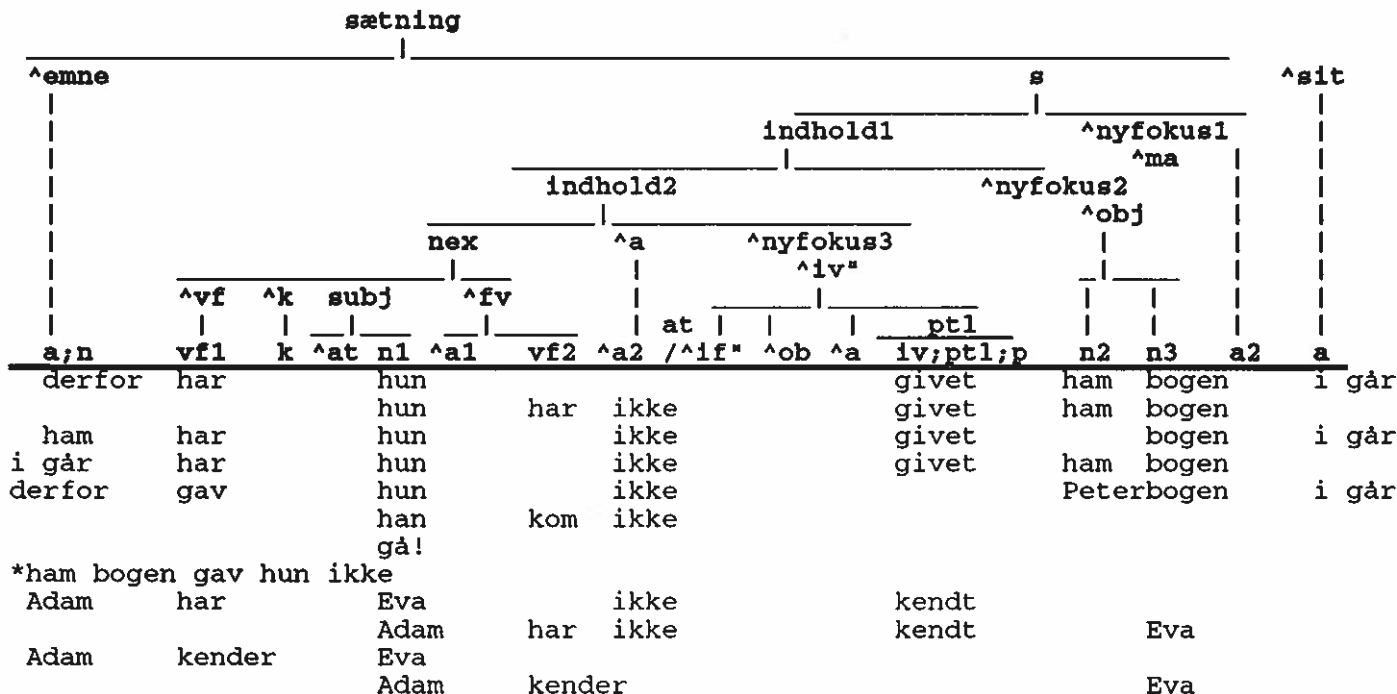
Man kan så ved et grendiagram angive hvorledes en sætning skal analyseres, og hvilke regler der er brugt. Som ved sætningsskemaet kan et ord kun placeres på én plads som er reserveret til den ordklasse som ordet hører til. Men dernæst kan man kun sætte et ord på en plads der er valgfri (noteret $\wedge$), hvis den obligatoriske plads i den samme regel også er udfyldt. Hvis man altså skal analysere sætningen: **hun har ikke givet ham bogen i går**, begynder man med det første ord **hun**, der hører til klassen af navneord **n**, og efter regel 1 det stå på **e**-pladsen, men det kan det kun vis **nex** er udfyldt. Det er den med ordet **har** på **vf1**. Men dette kan kun være udfyldt hvis også leddet **subj** er udfyldt med et navneord, og det er det ikke, for det næste ord er **ikke**. Derfor må man opgive at placere ordene **hun har** på hhv. **e** og **vf1**. Der er dog den anden mulighed at placere **hun** på **subj** efter regel 6, **har** på **vf2** efter regel 6, **ikke** på **a2** efter regel 5, og **givet** på **iv** efter regel 8, osv.

Læseren opfordres til selv at prøve at bruge reglerne på denne mekaniske måde og analysere sætningen: **derfor har hun ikke givet ham bogen i går**. Man forstår nemlig først rigtigt hvorledes reglerne virker hvis man har prøvet selv at analysere sætninger ved hjælp af dem. og gør det straks, for svaret kommer i næste skema!

Normgrammatik

Med denne grammatik kan man analysere alle de sætninger som kan beskrives med sætningskemaet og i nogle tilfælde giver det en anden analyse. Det eneste led der efter genskrivningsreglerne aldrig er valgfri (^), er **subj** (grundled). Det betyder at bydeformen, der er det eneste ord i sætningen **Gå!** kommer til at stå på **subj**-pladsen, men det er ikke så mærkeligt, for Subjektet, som jo altid er **du**, er så at sige indbygget i verbets bydeform.

Man kan se at reglerne om valgfrihed betyder at man ikke kan have hjælpeverbum (if) uden at have indholdsverbum (iv), og at man ikke kan have Indirekte objekt (n2) uden at have Objekt (n3). Man kan også se at det i regel 1 er beskrevet at der på e-pladsen kan stå ét og kun ét led.

Regler er nu ordnet således at der kun findes én rigtig analyse af en sætning der ikke er tvetydig. Hvis man som en maskine læser sætningen fra venstre til højre og bruger reglerne efterhånden som det er muligt, kan ordene kun falde ned på én plads. Fx kan **Eva** i **Adam har kendt Eva** kun stå på **n3**. Den mekaniske analyseprocedure gør det altså omvendt muligt ved brug af reglerne at finde ud af at **Eva** er Objekt (**n3**) og ikke Indirekte objekt (**n2**) i sætningen.

Er sætningen flertydig er der selvfølgelig også flere analyser: **Adam kender Eva**. Enten er **Adam** subjekt på (**n1**) eller objekt på (**e**). Genskrivningsgrammatikken beskriver således flere forhold i ordstillingen end sætningskemaet.

Indirekte objekt

Der gælder den faste regel at hvis det indirekte objekt og Objektet står ved siden af hinanden skal hensynsleddet stå til venstre for genstandsleddet:

vi vil give Pia en bog
*vi vil give en bog Pia

Derimod er der ingen forskel på Indirekte objekt og Objekt hvis de ikke står ved siden af hinanden:

bogen vil vi give Pia
Pia vil vi give en bog

er lige acceptable og det semantiske indhold afgør hvad der er det ene og det andet (man kan ikke give Pia til bogen). Hvis begge ord kan optræde som begge led er begge sætninger tvetydige:

Mads vil vi kalde Per
Per vil vi kalde Mads

Og vi ved alle sammen at *Du ønskes en god jul* er lige så hyppig som *En god jul ønskes dig*. Man kan ikke på nogen måde afgøre hvad der er Indirekte objekt, og hvad Objekt.

Man kan altså se at det danske sprog har haft en struktur der tillod skelnen mellem Indirekte objekt og Objekt, men at det nu bevæger sig hen mod en struktur der i stedet for gør det muligt at skelne mellem Emne og Udsagn.

Informationsstruktur

En tekst er ikke blot et udtryk der har et indhold for en person i en erkendelsessituation, men også et middel for afsenderen til at overføre information til modtageren i en kommunikationssituation. Med tekstens **indhold** foreligger der for en sprogbruger en **mental model** over en situation fra virkeligheden eller forestillingen. Tekstens indhold bæres hovedsageligt af de semantiske kombinationer af ordstammer af substantiver, verber, adjektiver og præpositioner.

Med tekstens **information ændrer** afsenderen modtagerens **mentale model**, dvs. modtagerens billede af den omtalte situation. Det kan ske ved at afsenderen tilføjer informationer til modtagerens mentale model på områder hvor der ikke er nogen informationer, sammenføjer eksisterende informationer, eller sletter og omorganiserer informationer på områder hvor der allerede er nogen. Tekstens information bæres af alt det som afsenderen gør manifest, og den struktureres hovedsageligt af de syntaktiske relationer, dvs. relationer af rækkefølge og afhængighed, mellem bøjningsendelserne, og af de grammatiske småord: konjunktioner, nogle præpositioner, pronominer og artikler. Organiseringen af denne information kaldes tekstens **informationsstruktur**.

For at ændre modtagerens mentale model må afsenderen 1) **henvise til** og få modtageren til i sit verdensbillede at identificere den mentale model som skal ændres, og 2) **meddele** ændringen, dvs. **tilføje, sammenføje eller omorganisere** information i denne model.

Afsenderen henviser til en mental model ved at **nævne emnet** for meddelelsen, dvs. tid og sted, og de personer og omstændigheder som hun **forudsætter** allerede kendt og erkendt af modtageren. Afsenderen ændrer dele af modtagerens mentale model ved at **meddele** hvad hun anser for **relevante** ændringer for modtageren; afsenderen tilføjer oplysninger til modtagerens situationsbillede ved at **nyheds-fokusere** på informationer, sammenføjer informationer ved **identitets-fokus**, og **nægtet fokus**. De grammatiske tegn og ordenes rækkefølge i sætningen angiver så hvilke informationer der i den givne kommunikationssituation er nævnt emne, nyheds-fokuseret, idenitets-fokuseret, kontrast-fokuseret eller benægtet.

Kommunikationssituationen består (ud fra et informationsteoretisk synspunkt) af 1) modtagerens mentale model, $M(m)$, dvs. hvad modtageren allerede ved og kender til emnet, 2) afsenderens mentale model, $A(m)$, og 3) afsenderens opfattelse af modtagerens mentale model, $(A(M(m)))$; afsenderen kan jo nemlig kun på grundlag af 3) $A(M(m))$ nævne hvad hun mener allerede findes i 1) $(M(m))$, og meddele det som er i 2) $A(m)$, men ikke i 1) $M(m)$. Og man kan kun beskrive **kommunikation** ved **modellen om informationernes gensidige tilgængelighed** på følgende måde: Hvis afsenderen ved en vellykket kommunikationshandling overfører mening til modtagerne, må nødvendigvis følgende være tilfældet:

- 1) Meningen med det nævnte emne (i bestemt form) er tilgængelig for begge parter (dvs. A er opmærksom på den, M bliver opmærksom på den, A ved at M er opmærksom på den, M ved at S er opmærksom på den ... osv. så længe som nødvendigt).
- 2) A kender den information som hun meddeler og fokuserer på.
- 3) A er klar over at M ikke kender den meddelte information.
- 4) A antager at M foretrækker at kende den nye information frem for ikke at kende den.

Lad den vellykket kommunikerede mening være meningen med denne sætning:

- Der står et lys på bordet.

I så fald må følgende gælde:

- 1) 'bordet' er tilgængelig information for begge parter (dvs. A er opmærksom på 'bordet', M bliver opmærksom på det, A ved at M er opmærksom på det, M ved at A er opmærksom på det ... osv. så længe som nødvendigt),
- 2) A antager at 'der er et lys på bordet',
- 3) A er klar over at M ikke ved at 'der er et lys på bordet', 4) A antager at M foretrækker at kende til 'lyset' frem for ikke at kende til det.

Man kan formulere dette generelt ved en række regler:

1) Princippet om nævnt og meddelt information

Alle nominaler i bestemt form er **nævnt information**, dvs. information som afsenderen blot henviser til fordi hun **forudsætter** at det er kendt og anerkendt af modtagerne allerede. Nævnt information er som forudsat information uden for en eventuel nægtelses virkeområde.

Alle nominaler i ubestemt form og nøgen form, alle verber, alle adverbier og de fleste adjektiver er **meddelt information**, dvs. information som afsenderen anser for ny for modtagerne, og som de skal indbygge i deres mentale model over den nævnte situation.

Ledsætninger og infinitiver kan enten være nævnt eller meddelt information, afhængigt af hvilket ord de er underordnet, og hvor de er placeret.

2) Princippet om ytringens emne

Den, som regel nævnte, information som frontstilles, er markeret som ytringens **emne**, dvs. det som ytringen tager udgangspunkt i og som meddelelsen handler om. Ved først at nævne et stykke information som meddelelsens **emne**, henviser afsenderen modtageren til tid, sted, personer og omstændigheder for en situation som er den baggrund på hvilken meddelelsen er forståelig, fordi det forudsættes kendt og anerkendt af modtageren. Med henvisning til emnet får afsenderen modtageren til at identificere den mentale model som med meddelelsens informationer skal ændres. [Emnet] noteres med kantede parenteser. Som hovedregel er følgende informationer ytringens emne:

- a) sætningens grammatiske subjekt (som med undtagelse af subjektet i generiske sætninger og avisoverskrifter er i bestemt form) og ord som der og det der henviser bredt til en kendt situation, placeret på den grammatiske **subj**-plads i grammatikken, eller:
- b) det led der står på **emne**-pladsen, dvs. enten omstændighedsangivelser (relationelle adverbier eller ledsætninger der udtrykker tid, sted, omstændighed eller betingelse), eller rolleled (andre end subjektet) der står som kontrastemne (se princip 9!).
- c) Information som, fordi den er kendt, blot nævnes, frontstilles ikke men sættes til højre for **subj**-pladsen ved spørgsmål og
- d) på **n3**-pladsen ved *det*-konstruktioner og
- e) ved *det*-kløvning, hvor den nævnte information udgør størsteparten af sætningens information (og fokus kan være bestemt form).

3) Princippet om nyfokus

Afsenderen garanterer at det blandt den meddelte (ubestemte) information som står længst til højre på **nyfokus**-pladserne 1-3 er **ny og relevant information** i forhold til modtagerens mentale model over emnet; det er omsagnets yderste ubestemte led, dvs. det som forudsætter de andre led i omsagnet og som ikke forudsættes af andre. Nyfokus noteres med dobbelt understregning. I nyfokus står således:

- a) mådesadverbialer på **ma2**-pladsen,
- b) bundne (valente), umiddelbare og middelbare, rolleled (som ikke er bestemt form) på **n3**-pladsen: genstandsled, hensynsled, omsagnsled til grundled, og omsagnsled til genstandsled, rolle-1 ledet (det egentlige logiske subjekt) i passivkonstruktioner efter *af*, og i *der*-konstruktioner og *der*-kløvning (sætninger der reelt er emneløse og derfor kaldes **tetiske**),
- c) verbet (funktionsverbum + hovedverbum eller - hvis der ikke er andre ubestemte led længere til højre, hovedverbet alene) på **vp**, **vf2** eller **vf1**,
- d) det yderste ubestemte led i en ledsætning der er bundet rolleled, men altså ikke i relativsætninger.

4) Princippet om underforståelser ved nyfokus

Afsenderen garanterer og underforstår at den nyfokuserede informationen, og ikke yderligere information blandt det som afsenderen kender til, er relevant for det efterfølgende, og angiver dermed hvilken retning de efterfølgende ytringer vil tage; dette noteres (i petit og 'enkelt citationstegn') med: 'og kun fokus' og ved underforståede spørgsmål, svarende til forskellige typer af fokus:

- a) - ved fokus på verber der betegner **processer eller begivenheder**, og på verber + *at*-infinitiv er spørgsmålet: 'og hvad så? - (nr.)';
- b) - ved fokus på **bundne rolleled** er spørgsmålet: 'og hvad med det? - (nr.)' (*det* henviser til det fokuserede eller evt. til hele omsagnet);

c) - ved fokus på tilstande dvs. tilstands-verber, verber i perfektum, modalverber + 0-infinitiv, adjektiver, mådesadverbialer og substantiver som omsagnsled (klassifikationssætninger) er spørgsmålene: 'hvorfor det?' - (nr.), 'hvordan det?' -(nr)' eller 'og følgelig?' - (nr.)' afhængigt af om det er præmis eller konklusion.

5) Princippet om neutral information

Den information som hverken er frontstillet som meddelelsens emne eller fokuseret som relevant, er **neutral information**:

- a) de bundne rolleled som er bestemt form,
- b) ubestemte rolleled som ikke står længst til højre eller
- c) de frie led i bestemt eller ubestemt form, som står på 0, a2 eller a1, dvs. adverbialer (præpositionsforbindelser) som udtrykker attitude, tid, sted eller omstændighed, eller parentetiske led eller ledsætninger (appositioner, parentetiske relativsætninger, som kan opfattes som selvstændige med-delelser med deres egen relevans uafhængigt af oversætningens relevans).

6) Princippet om relevans

Al informationsoverførsel foregår efter princippet om **relevans**: Det betyder:

- a) at afsenderens **henvisning til emnet** sker så **økonomisk** som muligt (dvs. at der henvises med den svageste formulering som er **tilstrækkelig** for entydig henvisning og genkendelighed, og at afsenderen til emnet altid **underforstår** 'som jeg ved du genkender'),
- b) at afsenderens **meddelelse af det som relevant fokuserede** er så **effektiv** som muligt (dvs. at der fokuseres på den stærkeste formulering som er **sand**, og at modtageren ud fra dette til den fokuserede information altid kan **underforstå**: 'og kun det'. Det betyder
- c) at afsenderen **meddeler som sande** (ved deduktion) de mindre informative alternativer til fokus, og
- d) **underforstår** (ved abduction) at de mere informative alternativer til den fokuserede information, **ikke er sande** eller relevante.

EMNE & NEUTRAL & FOKUS:

F>> EMNE & NEUTRAL & INTERPOLATIONER

IKKE>> EMNE & +ALTERNATIV

IMPL>> EMNE & *ALTERNATIV

('F>>' angiver: 'afsenderen forudsætter med ytringen:...', 'IKKE>>' angiver: 'afsenderen ønsker ikke at fremsætte den information at...' og grunden kan enten være at hun ikke kan stå inde for at det er sandt, eller at hun ikke kan stå inde for at det er relevant og i modtagerens interesser; og 'IMPL>>' angiver: 'afsenderen implicerer som sandt at ...'. At informationen X er 'stærkere' eller 'mere informativ' end Y, er den samme relation som at X 'implicerer' Y, dog kun hvis X og Y er informationer om det samme emne, dvs. alternativer som 'fokus' til samme nævnte emne. Manifeste ytringer består af EMNE & NEUTRAL & FOKUS. I kolonnen for FOKUS kunne der have stået en række alternative informationer af enten større eller mindre informationsværdi end den valgte (større informationsværdi vises med tegnet '+', mindre med tegnet '*'). Eksempel: - *Hun har 3 børn* har informationsstrukturen: '[Hun] har 3 børn' Det fokuserede har alternativerne '2', 'et par' som er mindre informative end '3', i forhold til de faktiske forhold, og '4', '5', 'mange' og 'for mange' som er mere informative end '3'. Modtageren antager nu at afsenderen med ytringen bl. a underforstår: IKKE>> '4' og implicerer: 'hun har 2 børn'

Man kan sige at modtageren i forståelsen af betydningen af en ytring ikke anvender deduktive, logisk holdbare slutninger - og det er nok derfor hverken logikere eller grammatikere har anerkendt dem. Modtageren anvender altid i sin forståelse af indebyrden af den fokuserede information **abduktive** slutningsformer (A betyder 'afsenderen', M 'modtageren'):

GENEREL PRÆMIS: Hvis noget information er sandt og relevant for M, meddeler A det som fokus

SPECIEL PRÆMIS: As sætning har et fokus

ergo sandsynligvis: As fokusinformation er sand og relevant for M

GENEREL PRÆMIS: Hvis noget information ikke er relevant eller sandt, meddeler A det ikke som fokus

SPECIEL PRÆMIS: A meddeler ikke yderligere information end fokus

ergo sandsynligvis: Yderligere information end fokus er ikke sand eller relevant

Det indgår som en væsentlig del af definitionen på 'meddelelse' at nogle informationer er mere 'informative' end andre. Princippet om relevans siger jo nemlig at taleren meddeler at det nævnte emne ikke gælder kombineret med *de mere informative* alternativer til det fokuserede, for gjorde de det, ville afsenderen - for at være optimal relevant - have sagt det.

Pladsen for den fokuserede information i en ytring etablerer altså en kolonne eller et paradigme for hvilke semantiske alternativer der kunne have stået på samme plads. En sådan kolonne udfyldes med alle de størrelser som indgår som semantiske modsætninger til det led der faktisk bliver fokuseret i ytringen, nemlig som semantiske modsætninger, dvs. størrelser som er enten synonyme, over- eller underbegreber, artsmodsætninger, gradsmodsætninger, inverse modsætninger eller antonyme (men altså ikke forholdsmodsætninger) til det fokuserede.

Disse indholdsstørrelser som står i samme kolonne af en ytring, vil som regel blive udtrykt med ord af samme ordklasse, men det er ikke en nødvendig betingelse.

Disse alternativer, som står i samme kolonne som fokus, vil have forskellige grader af informationsværdi, hvad man lettest kan forklare med eksemplet:

a. - Hun har 3 børn

b. IKKE>> 'hun har 4 børn'

c. IMPL>>'hun har 2 børn'.

7) Princippet om det relevante abstraktion

Modtageren går ud fra at afsenderens valg af abstraktionstrin sker efter princippet om relevans; det betyder

- a) at betegnelsen for det nævnte emne er valgt så økonomisk, dvs. abstrakt som muligt (dog ikke mere abstrakt end at ordet henviser entydigt), og

- b) at betegnelsen for fokus er valgt så informativt, dvs. konkret som muligt, (dog ikke mere konkret end at modtageren stadig kan forstå det i sammenhæng med emnet).

8) Princippet om identitets-fokus

Når afsenderen ønsker at sammeføje to stykker information som allerede findes i modtagerens mentale model, angiver afsenderen at en (som regel) allerede kendt information er identisk med det nævnte emne, dvs. identitetsfokus; det sker ved kløvning, pseudokløvning, identitetsomsagn og spørgsmål. Ved kløvning og identitetsudsagn falder identitetsfokus på det (ofte bestemte) led der står på n3. Ved spørgsmål fokuseres der på hv-ledet på e-pladsen, eller (ved ja-nøj-spørgsmål) på verbet på v1-pladsen.

a) Med *det-kløvning* fokuserer afsenderen en (som regel) allerede kendt og derfor blot nævnt motivgenstand på n3 efter *det er ...*, og identificerer den herved med en rolle i resten af udsagnet der forudsættes på o-pladsen; ved denne identifikation udelukkes det at noget alternativ til fokus skulle kunne opfylde rollen. Ved kløvning underforstås der altså: 'kun',

b) Med *hv-kløvning* (pseudokløvning) identificerer afsenderen en rolle i det udsagn som forudsættes i hv-sætningen på n1-pladsen med den (som regel) kendte og derfor blot nævnte information der står på n3 efter *...er...*. Ved hv-kløvning underforstås der et 'faktisk', fordi afsenderen underforstår at modtageren forventer at identiteten netop ikke gjaldt. Efter en kløvning står der 'INGEN HENVISNING HERTIL' fordi der ikke underforstås noget spørgsmål som besvares i det næste. En kløvning har karakter af konklusion og afsnitsafslutning.

c) I **Identitetsomsagn** identificerer afsenderen en kendt og derfor blot nævnt motiv genstand på n1 med en anden kendt og derfor blot nævnt motivgenstand på n3 ved hjælp af et kopula-verbum (som enten betyder 'er' eller er et funktionsverbum der fungerer som tidsbøjning for et verbalsubstantiv) som ikke i sig selv kan bære sætningens fokus. Fokus falder således på det bestemte omsagnsled på n3.

d) **Spørgsmål** er en opfordring fra afsenderen til modtageren om at identificere sandhedsværdien (i ja-nej-spørgsmål) eller en rolle eller omstændighed (i hv-spørgsmål) i et ellers forudsat kendt udsagn.

9) Princippet om modsætningsfokus

Ved også at fremhæve et andet led end fokus (omsagnets yderste ubestemte bundne information), markerer afsenderen at fokus kun gælder som **modsætningsfokus**, dvs. under de indskrænkninger som **kontrastledet** (det fremhævede led) angiver. Kontrastledet noteres med <STORE BOGSTAVER I SPIDSE PARENTESER>. Et andet led end fokus fremhæves af afsenderen ved kontrastemne (a-c) og modsætningstryk (d):

- a) **parallel frontstilling** på **emne-pladsen** af samme type omstændighedsangivelse i to sætninger,
- b) **frontstillet rolleled** (dog ikke subjekt) på **emne-pladsen**,
- c) **overspecifikation** (overkonkretisering i forhold til hvad der er nødvendig for henvisning) af kontrastledet, nemlig subjektet (på **subj-pladsen**), menings-ytrings-verbet på en **vf-plads**, eller relationsadverbialer der angiver alternative semantiske rum, på **emne-pladsen**.
- d) **ekstra stærktryk** på kontrastledet, noteret ved accent ai'gu,

Ved modsætningsfokus vil underforståelsen af: 'og kun det' ikke gælde fokus, men det fremhævede kontrastled, mens nægtelsens kraft stadig rammer fokus. Det betyder at sætningen står i underforstået modsætning til en (udtrykt eller uudtrykt) sætning med kombinationen af modsætningerne til kontrastled og fokus; dette noteres med: MODSAT>> 'modsætningen til kontrastledet & modsætningen til fokus'. Syntaktisk parallelisme, ekstra stærktryk og overspecifikation kan, men behøver ikke, at være sammenfaldende.

10) Princippet om nægtelser

Afsenderen sletter information i modtagerens mentale model ved at benægte den. I benægtede sætninger er nægtelsen plus det der falder inden for nægtelsens virkeområde (scope) i fokus. Nægtelsens virkeområde rammer normalt (som fokus) ytringens yderste bundne trykstærke og ubestemte rolleled. Hvis trykket - fordi verbnet allerede er kendt - er flyttet fra verbet til et efterfølgende led på **iv-pladsen**, kan nægtelsens virkeområde, og dermed meddelelsens fokus, dog ramme et konjunktionen eller præpositionen i et frit (bestemt eller ubestemt) led på denne plads.

Underforståelsen af u>> og kun ikke FOKUS betyder det samme som at **underforstå** at det mindre informative alternativ til det fokus som benægtes, ellers er gældende (noteret: 'ELLERS>>...').

Afsenderen bruger kun nægtelser til at slette informationer i modtagerens mentale model når afsenderen forudsætter at modtageren tror det som benægtes (det er modtagerens grundlag herfor der angives med: 'ELLERS>>...', og samtidig **underforstår** afsenderen at der er noget andet der så til gengæld er tilfældet, det noteres: 'MEN>>...'

a. - **Hvaler er fisk**

IMPL>> 'hvaler er havdyr'

a'. - **Hvaler er ikke fisk**

ELLERS>> 'hvaler er havdyr'
MEN>> 'hvaler er pattedyr'

11) Princippet om forudsætninger ved spørgsmål

Ved *ja-nej*-spørgsmål forudsætter spørgeren at både et positivt svar og af et negativt svar er muligt; men ved negative spørgsmål forventer spørgeren et positivt svar og underforstår altså at et negativt svar vil være mest informativt.

12) Princippet om udtalte forudsætninger

Med anvendelsen af en række ord (konjunktioner, adverbier, modalverber og særlige verber og substantiver, som kan være emne, neutral eller fokuseret information), **forudsætter** afsenderen en række meningspostulater om semantiske forhold mellem sætningens informationer - uden at disse postulater har noget udtryk i sætningen og uafhængigt af den specielle situation. Disse **udtalte forudsætninger** kaldes også sætningens *præsuppositioner* og bruges af modtagerne som interpolerede præmisses i forståelsesræsonnementet. De udtalte forudsætninger noteres: F>>'...'; og de konklusioner der kan drages af fokus plus de udtalte forudsætninger noteres: U>>'...'. Modtagerne kan kun forstå sætningen og dens eksplicite og underforståede meddelelser hvis de accepterer det forudsatte.

13) Princippet om den indirekte meddelelse af forudsætninger

Hvis informationer der forudsættes kendt (emnet eller interpolerede meningspostulater), faktisk ikke er kendt af modtageren, og hvis de ikke strider (voldsomt?) mod modtagerens verdensbillede, er disse informationer meddelt ved **indirekte meddelelse**, men uden at modtageren som ved normal fokusering og neutral information kan protestere. Hvis modtageren ved at afsenderen ikke anerkender det forudsatte, og at afsenderen ved at modtageren er klar over dette, tæller det som **fiktio**n; ved modtageren omvendt at afsenderen ved at modtageren ikke anerkender det forudsatte, men også at afsenderen antager at modtageren ved at afsenderen faktisk anerkender det, er det *pådu*tning eller *møveri*.

14) Præsuppositioner, underforståelser og implikationer

De informationer der forudsættes hver gang en sætning ytres - ligegyldigt i hvilken kontekst og situation, kalder man normalt: **præsuppositioner**. De forudsætninger som kun opstilles når sætningen ytres i visse kontekster og situationer, og ikke i andre, kaldes blot **forudsætninger**. De informationer man kan slutte sig til (evt. på grundlag af de interpolerede præsuppositioner) når sætningen ytres, kaldes **underforståelser** eller *implikaturer*. De implicite informationer som ikke forudsættes, men meddeles fordi de impliceres af fokus, kaldes **implikationer**.

15) Princippet om bedrag og bondefangeri

Hvis afsenderen ikke er vederhæftig og ikke kan stå inde for forudsætninger og underforståelser, men ved at modtageren ikke ved dette, er det ved **uvederhæftige forudsætninger** **bedrag**, og ved **uvederhæftige underforståelser** **bondefangeri**.

Man kan nu inddele hele feltet på to leder: informationer kan være *meddelt* eller *forudsat*; den kan pege fremad mod hensigten med hele teksten eller tilbage på de informationer som modtageren på et givet tidspunkt allerede kender (eller burde kende):

Information	forudsat	meddelt	
		indirekte meddelt	
manifest (=eksplicit)	emne	kontrastemne identitetsfokus	fokus
implicit uudtalt	præsup- poneret	implikationer medforstået	underforstået implikatur